

Matematiški problem v slovnici.

Spisal Fr. Ilešič.

li sta se stepla veter zdolec, pritulivši od južne strani, in veter krivec, pribrivši od zahodne strani, v vrtincu se vrteč na križišču Komenskega ulic in tvoje ceste, vrli Reselj, da bi ustavila ljudi, hiteče proti ljubljanskemu južnemu kolodvoru?

To ni zdolec, veter južni, to je prof. I., ki je prisakljal z brzimi koraki od Mesarskega mostu, ne zroč ni na desno ni na levo — to tudi ni veter krivec, ampak prof. Č., ki je z gorjačo v roki prihitel iz Komenskega ulic; ondi baš pred Komenskega lepim domom sta trčila drug v drugega.

»No, ali me ne vidite?« pravi Č., vihteč v roki svojo palico.

»Zatopljen sem bil v svojo pest«, odvrne I., »Vaša gorjača mi kar nič ne imponira, zanjo imam pripravljeno svojo pest.«

»Take pesti se ne bojim«, deje Č., ki se redi zgolj z jezikovnimi koreninicami kakor puščavniki. »Moj nasprotnik mora biti dober matematik, mora šteti znati vsaj do štiri ali pet, do pet šteti pa jezikoslovci sploh ne znate.«

»Jaz ne do pet šteti?« se obregne I. »Baš zdaj vam hočem dokazati, da poznam število pet, če želite — pet je istega korena kakor pest, ker ima pest pet prstov . . .«¹⁾

Glasna sta postala, da je odmevalo po Komenskega prostorih; razvneti sta bila oba ljubitelja duševnih bojev, katerih pa vsi ne razločujejo od navadnih preprirov in preteпов, kakor ne palca od palice.

Toda veter je potihnil, vreme se je zvedrilo. — Eol je pognal viharje v Komenskega poslopje, in zdaj je prišlo solnce na vrsto, solnce mirnejšega raziskavanja. Pest — pet, to je bilo obema blažeče zdravilo, hraneče v sebi snovi jezikoslovca in matematiku, in na tem skupnem polju sta se pobratila.

»A tako!« odgovori smejoč se dobrohotni Č.; »zato se dijaki tako boje petke, ker je izpeljana iz »pesti«, ker tako udari kakor pest!«

¹⁾ To je verjetna podmena jezikoslovja, da so tudi števniki prvotno tako nazornega pomena, saj nam pri štetju pred vsem služijo prsti.

»Ali pa je umestno,« meni I., »v tem slučaju govoriti o petki? Mislim, da dijake straši pet, ne petka, to se pravi, število, ne številka!«

»Ne vem,« pravi nazorno misleči Č., ko sta ravno stopala pod streho Komenskega, »ljudje pač vedno rajši in laglje mislijo na konkretno znamenje nego na abstraktno poznamenovanje; posebej velja to za naš slučaj, ko dijaki le s strahom opazujejo, kako se suče profesorjev svinčnik v ono kljuko, ki pomeni »pet«, a tisti hip niti ne utegnejo misliti na nje pravi pomen.«

Temu je moral pritegniti I. ter je dostavil: »Sploh pa bi bilo težavno reči: bojim se pet; števnik tu zavzema rodilniško mesto, in vendar je po našem jezikovnem čutu oblika pet le imenovalnik ali tožilnik — rodilnika »petih« pa ne morem rabiti, kakor ste dejanski pokazali prej, ko ste rekli: šteti do pet, a ne do petih. S tem sva vteknila prst v ono vrzel, ki nemilo zija po vseh slovnicaх med nauki o števnikih.«

»Da, in računice,« mu zastavi Č. besedo, »računice se zavijejo v varni plašč svojih znamenj, prepuščajoč izgovarjanje teh skrivnostnih formul modrosti učiteljevi.«

Nato se je obrnil ključ v vratih fizikalnega kabineta, druge domovine prof. Č.; kaj se je godilo v teh kislinam posvečenih prostorih, kjer stoji retorta za retorto, steklenica za steklenico, ta-le že napolnjena s tekočino, ona tam pa še prazna, željno pričakujoč polnila, tega ni videl živ krst. Ali sta dalje tudi mirno razpravljala? ali sta se iznova razljutila? Muza, ki vse vidi in vse ve, ta pesniku marsikaj pove, a k nam suhoparnežem, črkarjem, številkarjem, abstrahentom, k nam in profesorjema Č. in I. naj bi se sklonila z rahlim, navdihujočim poljubom? Zaman sem je čakal drugi dan pred fizikalnim kabinetom — mesto šumenja njenih kril sem zaslišal za svojim hrbtom enakomerne korake šolskega sluge, ki mi je s trdnim ali vendar milim glasom sporočil, da je ona velika steklenica, ki ima napis: žveplena kislina, in ki je bila doslej prazna, danes nenadoma polna, pa ne tekočine, marveč trdega žvepla. — Rimljanov ni bolj zadelo poročilo, da je v albanskih gorah deževalo kamenje, nego mene ta čudež; brž je bila komisija na licu mesta ter spoznala v žveplenem kristalu, ki je imel ostre robove in gladko, a na drobno popisano površino — le semtertja je bil nekoliko skrhan — in v žveplenem cvetu, ki se je usedel po gornjem delu steklenice v obliki lepих malih črk, corpus delicti včerajšnjega prepira med gg. prof. Č. in I.

Stenografski stisnjene in skrajšane pisave vsebina je bila ta-le:

En klobuk, ena riba, eno mesto —
 dva klobuka, dve ribi, dve mesti —
 trije (štirje) klobuki, tri (štiri) ribe, tri (štiri) mesta. —

V teh primerih so glavni števniki pridevniki, ujemajoči se s samostalnikom, ki pomeni šteto reč, v sklonu, spolu in številu; kot pravi priredni prilastki menjajo sklon s svojim samostalnikom: z enim klobukom, z dvema mestoma, trem ribam.

Pravi se pa: pet klobukov leži na mizi, pet klobukov imam; trideset mest, sto rib, tisoč ljudi . . . Pri teh števnikih stoji samostalnik, ki pomeni šteto reč, v drugem sklonu kot podredni prilastek k števniku; ker pojasnjujejo prilastki le samostalnike, je razvidno, da so v teh primerih števniki samostalniki; kot abstraktni samostalniki izražujejo pravi pojem števila: peterost, šesterost itd.; prim. grški *πεντάς, ἑξήκοντάς, μισιάς*. Res se v stari slovenščini sklanja *petъ* kakor *kostъ*, torej kot samostalnik i-jevske sklanje: *petъ*, *peti*, *peti*, *petъ*, pri *peti*, *stъ* *petja*.

Seveda je v zgoraj navedenih primerih: pet klobukov leži na mizi itd. izraz s števnikom vselej v nominativnem ali akuzativnem razmerju do glagola; če pa izpremenim sklon odvisnosti, brž izgubi števnik samostalniško moč: petih klobukov ne morem kupiti, petim ženam, pri petih mestih itd., ter je pridevnik, priredni prilastek.

Tako se godi vsem števnikom od pet počeniši; tudi sto je v nom. in akuz. samostalnik, v drugih sklonih pridevnik, a nesklanjan: ob sto goldinarjih ne morem živeti, s sto goldinarji ne morem izhajati, zato tudi: dve sto, tri sto goldinarjev in: s tremi sto goldinarji, s petimi sto . . .

Ista je z besedo tisoč in z vsemi nedoločnimi števnikih, ki so izpeljani iz zaimenskih korenov ali so substantivirani pridevniki: koliko, toliko, nekoliko, nekaj, nič — mnogo, veliko, dosti, več, manj itd. Koliko hiš je v naši vasi? več jih je nego deset; toda: na več krajih je včeraj gorelo; tukaj je že »več« nesklanjan pridevnik, vendar se včasih tudi sliši: na večih krajih je gorelo; tako poleg: med dosti kmeti je malo kmetovalcev, tudi: v dostih besedah imamo enakost; navadno pa pravimo: v malo besedah, ne: v malih besedah. Prim. Mikl. IV. 59, Janežič-Sket, § 128. Šuman § 132.

V stari slovenščini so bili tudi ti nedoločni števniki po vseh sklonih samostalniki ter so imeli ime štete reči vedno v rodilniku: pri sebi: koliko naemnikъ izbyvajatъ hlěbi, slov.: koliko najemnikom zadostuje kruha? stsl. (srbski): malu čedi darъ bi bilъ, slov.: malo ljudem.

bi bil dar; malom vina žeždu uvračevati: z malo vina . . . Mikl. IV. 482—483.

Iz tega vidimo, da so glavni števnik od števnik pet počeni ter tudi nedoločni števnik, kakor mnogo, v imenovalniku in tožilniku samostalniki, po drugih sklonih pa pridevniki, a sto in tisoč, mnogo itd. navadno indeclinabilia.

Takisto kakor sto, tisoč, mnogo itd. rabi beseda pol. Jancžič-Sket piše o njej (§ 127., op.): »Pol je prav za prav samostalnik, pa se v številbi in sestavah po navadi ne izpreminja; na pr. o pol jedni, o pol dveh, do poldne, pa tudi: o polu jedne, o polu dveh, do polu dne.« — Pol, stsl. polъ, je samostalnik, prvotno *u*-jevsko deblo; zato so umljivi izrazi: pol ure je preteklo, dobre pol ure hoda, za pol goldinarja prodati itd.; tukaj je pol imenovalnik, oz. tožilnik; če se nadalje pravi: o polu ene, je to staro in prvotno izraževanje; polu je mestnik samostalnika pol, ene je od njega odvisni rodilnik; istotako: do polu dne, polu je rodilnik za predlogom do, dne rodilnik, odvisen od samostalnika pol. Polu je v novi slov. tudi lahko dajalnik, zato: k polu noči — vendar oslabi končni *u* v *i*: poli, ali pa čisto odpade, da imamo za vseh pet sklonov isto obliko: pol. Pol je izpodrinil tudi prvotno družilniško obliko, zato se pravi: s pol hlebom ne prebom, tako da je beseda v vseh sklonih enaka, indeclinabilis (prim. poljski *pieciu* v vseh sklonih, Mikl. IV. str. 58.). Plet. pravi pod besedo pol 1.: »Samostalnik stoji včasih v gen., včasih se ravna po predlogih: lahko pridete tja v pol ure, pol od pol hleba, na pol poti, a pridevniški indeclinabiliter: v pol uri, proti pol trem.

Beseda četrť je samostalnik *i*-jevske sklanje, zato: četrť ure, sprednja četrť vola; vsako četrť ure, pa tudi vsake četrť ure kakor vsakih pet let; dve četrťi na pet, ob treh četrťih na deset itd. (Plet. pod besedo četrť), vendar se brez dvoma tudi pravi: tri četrť, a to kaže, da je tudi četrť že otrpla oblika po analogiji ena četrť (nom.), pet četrť (nekak gen.); nesklanjano se rabi tudi v izrazih: ob tri četrť pojdemo, z enim četrť goldinarjem. Ali je tu kaj vpliva nemščine?

Vsi samostalniški števnik imajo torej razen v 1. in 4. sklonu nagnjenje do adjektivnosti, sto, tisoč, pol, četrť in mnogo še posebej do nesklanljivosti.

II.

Pustimo za zdaj nedoločne števnik, tudi sto, tisoč, pol, četrť in si pogledjmo druge določne števnik.

Na prvi pogled se zdi, da je stvar že zgoraj rešena; 1, 2, 3, 4 so vseskozi pridevniki (tip α), 5 itd. le v drugem, tretjem, petem in

šestem sklonu (tip β); razlika v spolu se pri tipu β ne pokaže, ker imajo pridevniki v teh sklonih za vse spole isto obliko, pač pa v tipu α ; zato pa nastane pri tipu α vprašanje: kateri spol naj dam tem števnikom, če ne štejem določenih predmetov, katerih imena odločujejo tudi spol števnikom, če ne štejem konkretno, ampak abstraktno, če mislim le na pojme števil in kvečjemu indirektno na kake predmete? Ali naj štejem: eden, dva, trije, štirje, ali ženski: ena, dve, tri, štiri, ali srednje: eno, dve, tri?

Močnikova računica za ljudsko šolo ima: ena, dve, tri, štiri; to res ustreza vsakdanji rabi, vendar se za ena, dve brez dvoma tudi lahko reče: eden, dva. (Prim. Plet. pod besedo eden.)

Zato je pač tudi najbolje za ein Ganzes reči: ena cela, če se ne reče: celina, dasi pravijo Hrvati: jedno celo, jednoga ciela, jednomu cielu. Ta hrvaški izraz je primeren nemškemu: ein Ganzes, ki je srednjega spola, samo da je v nemščini srednji spol bolj umljiv, ker je tudi eins, zwei prvotno srednjega spola in se s srednjim spolom lahko rabijo tudi sledeči števniki kot izrazi števil.

Tako štejejo Hrvati, tako tudi Čehi. Prim. Smolik, Početní kniha pro nižší gymnasium I. p. 3: čísla jedna, dvě.

Dosledno bi se tudi lahko reklo: ena in dvajset ali eden in dvajset, dva in dvajset ali dve in dvajset. Močnikove knjige, ki so sprejele le ena, dve, imajo tudi le ena in dvajset, ena in sedemdeset; a vsaj v vzhodnoštajerskih narečjih to ni navadno, marveč se pri teh sestavljenih izrazih rabi le eden, dva; to imamo za prav spričo podobnih števnikov: edenajst, dvanajst, v katerih je prva sestavina eden, dva, ali vrstilkov: edenindvajseti, dvaindvajseti in dvaindvajseta učenka.

Iščoč vzroka tej prednosti ženskega spola, bi se jezikoslovec brž spomnil števnikov: pet, šest itd., ki so izprva samostalniki ženskega spola, i-debla: ena pet, ene peti. To čuvstvo ženskega spola se je preneslo tudi na prve števnike, če niso bili pod vplivom spola pridejanega samostalnika, pri abstraktnem štetju; dandanašnji bi ta vpliv ne bil več možen, ker smo izgubili čut za spol in bistvo števnikov: pet itd.

Še drugod bi iskali vzrokov: skoro vsi samostalniki, ki so izpeljani iz števnikov, so ženskega spola; samostalniki: dvojica, trojica, četvorica, petorica stoje baš za glavne števnike tedaj, kadar se štejejo moške osebe; nadalje imamo: polovico tretjino itd., — četrtinko, osminko; pomembna utegnejo biti tudi imena posameznih številk: ~~enojka, dvojka, trojka, petka in petica, sedmica, osmica, devetka,~~

desetka, nav. številka, desetica število, vendar vsaj desetka tudi rabi za število. (Prim. Plet. pod besedo desetka in desetica.) Ob tej zameni ne smemo pozabiti, kako radi si mislimo nenazorno z nazornim, pojem z besedo, govorjeno ali slišano besedo s pisanim znamenjem; prim. nemški die Drei = številka, a tudi število.

Vendar se je najbrž stvar tako razvila: tri, štiri so tožilniki vseh spolov in obenem imenovalniki ženskega in srednjega spola; tej razširjeni obliki se je umaknil osameli imen. moški. Tu niti tega ni prezreti, da se stavki, kakor pet hiš je zgorelo, zelo podobni brezosebko vnim (prim. poljski: było u mnie trochę towarzystwa), potem je pet hiš tožilnik (prim. Mikl. IV., 53); tudi to bi lahko slabilo veljavnost imenovalnika štirje v prilog tož. štiri, kakor se je sploh često tožilniška oblika premaknila v imenovalnik. (Prim. Mikl. IV. 37, 371—372.)

III.

O številu glavnih števnikov je opomniti, da se eden seveda sklanja v ednini, dva v dvojini, tri, štiri v množini, pet itd. tudi v množini v tistih sklonih, v katerih je pridevnik; v 1. in 4. sklonu je samostalniki ednine, zato stoji glagolski povedek v stavku: pet hiš je zgorelo, v ednini. Ker je pet samo ženskega spola in bi radi tega pričakovali zgorela, so nekateri mislili, da je to brezosebko v stavku; bodisi da umevamo to slovniški tako ali drugače, jasno je le to, kako bi taka slovniška skladnost povedka »zgorela« z osebkom »pet« bila v obraz abstraktnosti osebkov »pet«; abstraktnost besede pet pa se kaže najlepše baš v tem, da ne prenaša povedka v množini.

Pet, šest so abstraktni samostalniki; to je v tem zmislu umeti, da ne pomenijo pet klobukov ali pet rib ali pet mest, ampak samo tisto, po čemer se klobuki, ribe, mesta razločujejo od petih klobukov, rib, mest. Kaj pa je to ločilo? morda kaka lastnost, kvaliteta? Nikakor ne! Vseh pet klobukov ima bistvene lastnosti klobukov sploh, za nebistvene pa nam ne gre. Ali jih loči razmerje (relacija) do subjekta, ki jih šteje, ali do kake druge reči, kakor bližina mest, podobnost klobukov? Morebiti bi kdo mislil na relacijo nasprotja do vseh drugih klobukov; res je to nekaka ločitev od drugih, a obenem in še bolj njih združitev v enoto, skratka: kompleksija.

Kompleksije so z relacijami vred plodovi našega razuma: »entia rationis cum fundamento in re«. Kot kompleksija je pet abstraktna predstava, ali idealna predstava tudi, če štejem kako konkretno reč: pet klobukov; sploh vsa števila so idealne predstave, katerih ni povzeti s predmetov kakor barvo ali kaj takega; vsako število

je idealna predstava, dodana iz samotvorne moči duševne predstavam konkretnih reči; vsako število je ena duševna enota; vsak števnik, ki je izraz števila, je samostalnik ednine.

S tem se ne ujemajo števnik: eden, dva, tri, štiri, katerih slovnisko število se ne ujema z edninskim pojmom vseh števnikov, marveč se ravna po številu štete reči. Pri tem nas to najmanj moti, da se dodane plod našega mišljenja rečem kakor kaka lastnost, tako je tudi drugod; važnejše je vprašanje, zakaj to ujemanje pri prvih štirih števnikih, zakaj ne pri naslednjih. Odgovor na to je pač ta, da so še štirje predmeti nazorno predstavniki, zato se jim nenazorno število dodane le kakor pojasnilo; kar jih je čez, ni več nazorno predstavno; namesto »nazora« stopi v ospredje idealna misel, odnosnost, ki se ji pokori sicer neuredljivo konkretno gradivo.

Pojem števila potakem lepše izraža ednina »pet« nego množina »štiri« in rod. množ. »petih« itd.

Poleg stare slovenščine sklanjajo še dandanašnji »pet« itd. kot abstrakten samostalnik v ednini i-jevske sklanje češčina, ruščina, tudi preprosta govornica poljska.

(Konec prih.)

Kosec.

Rasla je kraj travnika
mlada roža bela,
pa je noč to rožico
s sanjami objela:
»Jutri pride sem gospod
in zatre se vame,
pa izkoplje me iz tal
in me s sabo vzame.
Na njegovem domu bom
rasla in cvetela,
zame živel bo skrbno,
zanj bom jaz živela . . .«
Jutro zlato se zbudi
daleč za gorami,
kosca mladega nekje
tam na vasi zdrami.
Vstane in na travnik tja
čvrst, vesel zavije,

ko zagleda rožo, mu
radost v srcu vzklije.
»Ej, ti roža, rožica!
Poln sem jaz življenja,
poln ljubezni vroče sem,
poln sem hrepenenja!
Ti boš moja, jaz bom tvoj . . .
Ne? . . . Ah, v jutru rosнем
naj ljubezen zagori
v srcu ti ponosnem!
Ah, za hip, za hipec le
vdaj se tej sladkosti . . .
Moja si — oprosti mi
ali ne oprosti! . . .«
V strahu, v sreči, v strasti je
vsa zatrepetala
in pod koso kosčevo
rožica je pala . . .

E. Gangl.

Matematiški problem v slovnici.

Spisal Fr. Ilešič.

(Konec.)

IV.

sklanji števnikov smo že vse povedali, kar navadno uče slovnice. Pravilno se govori: s tremi goldinarji, izmed desetih učencev; tako tudi: z dvema se je pripeljal, s tremi, šestimi (sc. konji); nadalje: od dveh do štirih (sc. ur) imamo šolo; od dveh do petih (sc. ur) se učimo; ob eni, ob dveh, treh, petih; tako tudi: po štirih hoditi (sc. udih).

Vprašali bi pa lahko, zakaj sta ohranila baš nom. in akuz. svoj samostalniški značaj. Tu moremo le ugibati; kar zavzema po času in pomenu prvo mesto med predstavami, to je logiški osebek, navadno tudi slovniški, katerega sklon je nom.; kadar torej poudarjamo število, je njega jezikovni izraz nom., narobe, kadar je števnik v nom., se odlikuje med predstavami število kot samostalen pojem. Tožilniško razmerje je sicer imenovalniku direktno nasprotno, vendar baš vsled tega eminentno, bi rekel, z njim recipročno, da dostikrat ne veš, ali je nom. osebek ali akuz.; že v stavku »pet hiš je pogorelo« se lahko podvomi, kateri sklon je pet. Glede na to stvarno zamenljivost in pogostno jezikovno (oblikovno) enakost obeh sklonov nam ne more biti pretežko umljivo, da se je tožilnik pet ohranil z imen. pet.

Obratno vprašanje: Zakaj in kako smo dobili iz stsl. besedila: »bežь pęti mestъ« naše: »bez petih mest«? Mislimo si stavek: bojevali so se »na peti mest«; z mestnikom »peti« je slovniški izraženo razmerje med bojevanjem (oziroma: bojevniki) in številom pet; vsak pa misli s tem stavkom na krajevno razmerje med bojevniki in dotičnimi mesti, ne številom; temu dobremu čutu pa je bila neizogibna posledica, da je beseda mesto stopila v mestnik: *bojevali so se na peti mestih; tako ujemanje samo v sklonu se nahaja že v stari slovenščini: iněmъ pęti planitomъ, za: iněhъ pęti planitъ; na tej stopnji so ruska izrazila: съ šestiju episkopy, съ šestju desjattmi kazami itd. in češka: desíti pannám decem virginibus (Mikl. IV., 478—479); 2 desítky se k 5ti desítkam přirazí; 1 sto k osmi stům se přirazí,

V izrazilu »na petih mestih so se bojevali« je en člen ali ena osnova krajevnega razmerja dejanje bojevanja ali bojevniki, druga osnova pa ni več število; odstopilo je to veljavo »mestom« kot nekak *accedens*; *accedentia* pa so tudi vsi prilastki, posebno pridevniški, zato se je števnik poenačil pridevnikom tudi na obliko: na petih mestih, kakor na lepih mestih.

Vsled tega razvoja se je izgubila stara samostalniška ednina: peti, peti, pri peti, s petjo in se nadomestila s pridevniško množino, ki pa ne izraža več pojma števila, ampak *accedens* štete reči.

Če hočemo izraziti razmerje do kakega števila in v ta namen rabiti števnik v različnih sklonih ali ga sklanjati, potem nam nedostaje sklanje: stara edninska sklanja se je izgubila, nova množinska ne ustreza misli.

Številni pojmi ali neimenovana števila ter razmerja med njimi so predmet abstraktnega štetja in računanja; za abstraktno štetje in računanje z neimenovanimi števili torej nimamo več sklanje.

Čehi tudi v tem primeru lahko sklanjajo svoje števnike, ker imajo edninsko abstraktno sklanjo: do *devíti*, doplnime 7 do 13 *6ti* (slov. *s šestjo), násobení *11ti* (množenje *z enajstjo); 24 : 6 se čte 24 deleno 6ti nebo 6 do 24ti, $\frac{24}{6}$ se čte 24 lomeno 6ti; po tem zgledu tudi: 4 násobeny 3mi, násobime 4mi.

Tako računajo tudi Rusi: meždu *desjatju* i *dvadcatju* budetъ devjat drugihъ čiselъ. Odštevajo tako: 1 izъ 8-*mi* (= vosmi) budet 7, tako tudi: izъ 7-i, iz 6-i, iz 5-i; množijo tako: *semju* 4 = 28, *semju* 5 = 35, ali *triždi* 7 = 21; stavijo pa nalogo: 584 umnožitъ na 7, 5 umnožitъ na 3. Nadalje nahajam pri deljenju: 9 zaključaetsja vъ 48-*mi* (= sorokâ vosmi) 5 razъ; pjatъ vъ tridcatî sodéržitsja šestъ razъ. 6 bezъ 4-hъ (= četyrěhъ) ravno desjati bezъ vosmi. 16 otnositsja kъ 8-*mi* takъ, kakъ 10 kъ 5-ti. — Odín, dva, tri, četyrje se ravnaajo po pět; zato: 1 izъ 4-hъ tri.

V slovenščini pa morajo biti števniki kot izrazi neimenovanih števil nesklanljivi. Vendar bi to deduktivno izvajanje bilo brez trdne podlage, če ga ne bi mogli nasloniti na empirske podatke.

Žal, da vir empirije tod slabo teče; zlasti za formalno množenje ne bo lahko najti v ljudski govoricí primerov, ki ne bi bili iz šole. Odšteti od česa kaj, posebno pa množiti kaj s čim, to niso poljudni izrazi. Čehi pravijo poleg 4 násobiti 3mi tudi 4 vedeny do 3 in Rusi: umnožiti na tri, latinski: per, cum, in. Pri deljenju govore Čehi: deleno 6ti, 6 do 24ti; Rusi rabijo vъ s petim sklonom.

Tem laže pa se opiramo na nedvomno domače izraze: do tri šteti, do pet šteti. Do treh, petih šteti, to bi bilo časovno določilo. Nadalje ni prezreti takih-le izrazov: šest do sedem metrov visok, dve do tri ure; v teh primerih ne kaže predlog *do* krajevnega bližanja, marveč duševno gibanje in ugibanje med številom 6 in 7; v Wolfovem slovarju nahajam sicer: 20 bis 30 izraženo z »dvajset ali trideset« prav kakor v latinščini viginti *vel* triginta; vkljub temu pa imam tudi ono izraževanje za domače, prim. Pleteršnika pod besedo do (b): do sedem ur hoda; tudi v tem izrazilu spada predlog k številniku, ne k samostalniku, kaže razmerje s številom, ne z urami, in števnik je neizpremenjen.

To izraževanje nam je kažipot za rabo števnikov pri računanju z neimenovanimi števili; množiti nam je tri s pet, deset s petnajst, pač tudi deset s štiri, tri, dve; štiri, tri, dve bomo ravnali po sledečih števniki pet, šest, kakor se nam to že kaže pri naših množilnikih: dvakrat, trikrat, štirikrat, ne: dvakrata, trikrate ali kaj takega, in v srbohrvaščini; samo »ena« utegne biti izjema, pri tem številniku se namreč število štete reči ujema s številom pojma.

Pri ulomkih je stvar nedvomna: ena celina, tretjina; eno petino odšteti, z eno petino množiti itd. Namesto celina je primeren tudi celek kakor v češčini. Če hočemo imeti pridevnik, moramo rabiti ženski spol: ena cela kakor ena, dve, tri, štiri. Češki tudi berem: číslo sestávající z celych a zlomků.

Algebrajski bomo z vsemi drugimi Slovani računali: *b* odšteti od *a*, množiti z *a* — brez sklanje; sklanjati teh števil morda sploh ne bi nihče izkušal, spodaj pa tudi pokažemo, da bi sklanja bila neumestna.

Izmed slovanskih jezikov imata češčina in ruščina prvotno, staroslovensko stanje, takisto tudi govorica preprostega naroda po mnogih krajih poljskih. Vendar je poljščina izvečine izgubila staro i-jevsko sklanjo, z njo pa sklanjo števnikov sploh ter rabi najrajša obliko pięciu po vseh sklonih, kadar se štejejo moške osebe, v drugih primerih le v 2., 3., 5., 6. sklonu, v imenovalniku in tožilniku pa pięć (Mikl. IV. 58). Poljščino bomo po takem primerjali s srbohrvaščino, ki pet sploh nič več ne sklanja; pri dva, oba, tri, četiri zastopa za predlogi tožilnik vse druge sklone: za dva, za tri, od dva do tri, tudi kadar je štetje konkretno: tražio sam ga u tri kuće, kod dvije sestre, stoji ná dvije noge itd.; sklanjajo se le brez predlogov, »kad stoje sami bez ikakve druge riječi, koja bi trebalo da stoji s njima u istom obliku« (Daničić, Oblici, 42). Če prav razumem Dani-

čiča, misli tu na primere kakor nemški: mit vieren fahren, toda mit vier Pferden; vsaj tako je pri vseh števnikih od tsi (= tri) in štiri počenši v sorbščini: z imenom štete reči se lahko rabijo brez sklanje prav kakor v nemščini, kjer se števniki (izvzemši ein, einer) ne smejo sklanjati s pridejanim imenom, le zwei in drei dobivata v 2. in 3. sklonu končnice tudi poleg samostalnikov, če ni pred njima druge krepko sklanjane besede: zweier Männer, zweien Männern, toda: dieser zwei Männer, diesen zwei Männern.

Kako se v sorbščini abstraktno računa, mi ni bilo možno zvedeti; vendar utegne tudi to biti uravnano takisto kakor v nemščini, kjer se v abstraktnem štetju niti eins, zwei, drei ne izpreminjajo; to domnevam radi tega, ker se sorbski števniki, če se sklanjajo, pregibljejo kot pridevniki v množini (celo v 1. sklonu).

Glede na to množinsko, pridevniško sklanjo sta si sorbščina in slovenščina podobni ¹⁾ ter nekako v sredi med češčino in ruščino, ki imata staro edninsko, samostalniško sklanjo, in med srbohrvaščino in poljščino, ki izgubljata sploh vsako sklanjo.

Ali je imela srbohrvaščina kdaj sklanjo petih, petim? Kakor kaže poljščina, niti to ni potrebna stopnja do nesklanljivosti.

Med onima dvema skupinama se slovenščina že pri konkretnem štetju bliža skupini z nesklanljivimi števniki; že zgoraj smo navedli nedoločne števnike, potem besede: sto, tisoč, pol četrť, ki se pri nas ne sklanjajo, pač pa v tistih slovanskih jezikih, kjer se sklanjajo tudi drugi določni števniki. —

Kako da hočejo slovanski jeziki število precizno izražati kot pojem, se vidi tudi iz tega, da stavijo radi samostalniški distributivum, kadar ni navedena šteta reč: dvoje priobretaję duas res acquirens (Mikl. IV. 66), slov. na dvoje razcepiti.

Števniki so sploh kaj radi nesklanljivi; v nemščini so kakor sploh v germanščini vsi števniki od fünf počenši vedno bili brez sklanje (le imenovalnik na *e* se je nahajal in se še nahaja in včasih dajalnik na *en*), Grimm, I. 760. Latinski glavni števniki od quattuor počenši, grški od πέντε počenši so nesklanljivi; vzrok za to mejo je isti, kakor smo ga zgoraj navedli za mejo slovanskih »nazornih« in abstraktnih števnikov. Navadno se misli, da je ta nesklanljivost ostanek iz one dobe, ko še indogermanski pridevnik sploh ni poznal sklonov (Brugm. II, 474), baš radi nje da so slovanski jeziki pustili stare števnike od pet počenši ter jih nadomestili s poznejšimi ab-

¹⁾ Prim. tudi edino njima lastno dvojino.

strakti (II, § 169.); toda tega mi ni še nihče pojasnil, zakaj so baš *ti* pridevniki ostali brez sklanje: ker nimajo nič opraviti s kvalitetami niti v zmyslu pridevnikov niti na njih mesto stopajočih zaimkov. Če je vse to res, potem smemo trditi, da se zdaj v slovanskih jezikih ponavlja težnja indogermanščine pred tisoč in tisoč leti, težnja po nesklanljivosti števnikov.

V.

Če torej števnikov kot izrazov številnega pojma ne bomo sklanjali, katero sredstvo pa nam potem preostane za izražanje neizogibnih razmer med števili in drugimi predstavami? Pomagali si bomo s predlogi, ki služijo jezikom vobče za izgubljeno sklanjo, ali pa pred števnike postavljali besedo »število«, na katere obliki se vidi razmerje — sklon: z deset množiti ali s številom deset. Le-tega pomočka se bomo posluževali, kadar naj bi števnik stal v katerem sklonu brez predloga, kar pa se ne primeri pogosto: številu 3 prišteti 5. Pri logaritmih menda ne pojde drugače: logaritem števila 247. Pri potencah si še lahko pomagamo: tretja potenca števila $5 = 5$ potencirano s 3, ali 5 tretje (potence) ali 5 k tretji. V češki aritmetiki berem: číslo 538 číslem 247 násobiti, in v hrvaški: broju 9 pribrojiti 4.

Slovniki bi to povedali: števniku smo dali pregibljiv prireden samostalniški prilastek; število pet je samostalnik s prilastkom kakor »stric Jože«.

Ali je res razmerje med pojmom število in pet isto kakor med predstavama stric in Jože? čudno je vsekakor, da se v zadnjem izrazu obe besedi sklanjata: strica Jožeta, stricu Jožetu itd., v prvem pa se sklanja le prilastek.

»Stric Jože« je zveza kakor »kralj Matjaž«, »car Lazar«; besede stric, kralj, car so prilastki besedam Jože, Matjaž, Lazar, omejujoč z novim znakom njih obširni pomen (obseg), determinujoč te besede; to so v logičkem zmyslu sintetični izrazi, v psihološkem je to eno ime.

»Stric Jože« ni taka zveza kakor »mesto Ljubljana«, »reka Drava«, »drevo lipa«; kajti o determinaciji ali sintezi tod niti v logičkem zmyslu ni govoriti: mesto Ljubljana, drevo lipa ima isti obseg kakor Ljubljana, lipa; lahko bi mislili le na nekako analizo splošnega pojma mesto iz posebnega Ljubljana, ali pa rekli, da »Ljubljana« determinuje »mesto«, da so torej »Ljubljana«, »Drava« in »lipa« prilastki; in res pravimo radi: ljubljansko mesto, lipovo drevo. Onih izrazov: mesto Ljubljana, reka Drava, drevo lipa ne smatram za posebno domače; narodna pesem sicer pravi: mest' Ljubljana bo po-

kraj'na; namesto »reka Drava« se pravi samo »Drava«, ker je »reka« odveč, namesto »drevo lipa« le »lipa« ali lipovo drevo. Trda se zdi mojemu ušesu sklanjã: v mestu Ljubljani, trša nego: v reki Dravi, menda radi razlike v spolu.

»Stric Jože« pa tudi ni taka zveza kakor »beseda Jože«, beseda Rim, ime Zalesnik, samostalnik »konj«, pridevnik »bel«, števnik »pet«, zaimek »ti«, glagol »plesati«, predstava, pojem »človek« itd. Pri teh izrazih ni misliti na nobeno analizo niti na determinacijo. Ali dajejo ti prilastki novih pojasnil, ali množe znake Jožeta, Rima itd. za enega, tako da dobimo iz razpola podrejeno mu vrsto? Nikakor ne; ti prilastki niso v nobenem zmyslu determinacije, marveč modificirajo pomen svojega samostalnika, tako da ves izraz pomeni čisto nov razpol, ne pa kake vrste prvega; »beseda Jože« ni več »Jože«, »števnik pet« ni več pet, »pojem človek« ni več človek; to so modifikantni prilastki; prim. »mrtev človek«, ki ni več človek; mrtev človek je = mrlič, »pojem človek« misel; »števnik pet« beseda.

Sklanjati kako besedo pomeni: o oni reči, ki jo znači, izreči različna razmerja, odnošaje ali relacije. Če pravim: besedo Jože, pojem človek poznaš, nočem trditi nobenega razmerja med teboj in Jožetom, ampak mislim na razmerje do besede, ki se glasi tako, do predstave, katere vsebina so znaki človeški; zato pa je treba to razmerje tudi le označevati na besedah: beseda, predstava, pojem itd., sklanjati le-te.

Kaj pa je »število pet«? Je li »število« determinacija ali modifikacija? Če bi rekli: število trije, bi morali imeti »število« za modifikacijo, kajti pri obliki trije mislimo na osebe moškega spola, število trije pa je gol pojem. Ali tako ne govorimo, pravimo le: število tri; tri nam rabi za ženski in srednji spol, obenem pa tudi za pojem, zato se nam beseda »število« tudi zdi modifikacija. Tako bomo sklẽpali dalje: navadno se govori le o petih, desetih rečeh, kakor da bi ti števnik pomenili kako lastnost konkretnih reči; »število pet, deset« pa ne pomeni nikakršnih reči niti njih »lastnosti«, in v tem zmyslu je pač prilastek število modifikantno določilo, in je izraz »število deset« različen od izraza: stric Jože.

Čisto modifikanten je prilastek število v izrazu število a , ker izpremeni glasnik v besedo za število, števnik. Pa če se tudi izpusti beseda število in se v algebri rabijo le glasovi (črke) a , b , c itd. brez atributa, je njih pomen vsaj v mislih, četudi ne z besedami modificiran, in bi jih bilo neumestno v računanju tako sklanjati,

kakor se lahko sklanjajo s prvotnim svojim pomenom v slovnici: z v-om (ve-jem) se zatika zev.

* * *

»Izmed oblakov solnce zdaj zasije«

in na žveplo

»lepote svoje čisti svit izlije« . . .

Radi tega ali kljubu temu niso komisarji mogli več brati. Kakor asirologi ob klinastih napisih in egiptologi ob hieroglifskih stebrih so si utrudili oko ob skrhanem kristalu in često jako nerazločnih črkah in številkah ter pustili za nekaj časa delo, pričakujoč podpore i od drugih strokovnjakov.

Srečanje.

Na klobuku ji vihra
nojevo pero.
Sama, tiha in temna —
kam hitiš tako?

Kaj ti plameni v očeh?
Straha, strasti boj?
Ali je za tabo greh,
ali pred teboj? —

Kakor da je mimo šla
splášena mladost,
sama, tiha in temna
ranjena mladost.

Oton Zupančič.

Bolno srce.

Ne vem, kaj mi srce teži,
ne vem, kaj mi na njem leži.
Že dolgo mi je v njem tako,
kakor bi zdravo ne bilo.

Ko zarja zjutraj me vzbudi,
srce me moje že teži,
zvečer, ko vzame dan slovo,
še vedno mi je v njem tako.

Ne vem, kaj mi srce teži,
ne vem, kaj mi na njem leži.
Morda je vzrok dekle lepo,
ki ljubi jo srce sladko?

Vojanov.

